

Айгаринова Г.Т., Салимова З.Н.

**Қазақстан Республикасында
радиоактивті заттар және
қалдықтардың айналымына
мемлекеттік бақылау жасауды
құқықтық реттеу мәселелері**

Aygarinova G.T., Salimova Z.N.

**Problems of legal regulation of
state control over the circulation
of radioactive materials and
waste in the Republic of
Kazakhstan**

Айгаринова Г.Т., Салимова З.Н.

**Проблемы правового
регулирувания контроля
за оборотом радиоактивных
веществ и отходов
в Республике Казахстан**

Радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасауға қатысты Қазақстан Республикасы және шетел мемлекеттеріндегі құқықтық реттеудің заңдылығы мен ерекшеліктерін айқындау болып табылады. Мақсатқа жету үшін Радиоактивті қалдықтарды және олардың түрлерін белгілеу үшін заңнамалық және өзге де нормативтік-құқықтық актілерде пайдаланылатын терминологияны жүйелеу міндеті қойылды. Радиоактивті қалдықтарды және олардың түрлерін белгілеу үшін заңнамалық және өзге де нормативтік-құқықтық актілерде пайдаланылатын терминологияны жүйелеу.

Түйін сөздер: радиоактивті қалдық, Конвенция, халықаралық құқық, атомдық энергетика элементі, Европалық Қауымдастық.

Purpose of this study is to study generalizations legal in Sulphur international sale. Tives to achieve the following objectives. Analysis of the structure of international sales, knowledge process to sign the agreement and determine the features of these procedures, study groups of sources governing the international sale, requirements Study international sale.

Key words: foreign trade, international sale, international law, energy atomic elements, the Convention, the parties, an offer, an acceptance.

Авторами исследовано выявление закономерностей и особенностей правового регулирования обращения с радиоактивными отходами в Республики Казахстан и в зарубежных странах. Для достижения цели были поставлены следующие задачи: систематизировать терминологию, употребляемую в законодательных и иных нормативно-правовых актах, для обозначения радиоактивных отходов, их видов.

Ключевые слова: радиоактивные отходы, конвенция, международное право, обращение, атомные энергетические элементы, Европейское сообщество.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДА
РАДИОАКТИВ-
ТІ ЗАТТАР ЖӘНЕ
ҚАЛДЫҚТАРДЫҢ
АЙНАЛЫМЫНА
МЕМЛЕКЕТТІК
БАҚЫЛАУ ЖАСАУДЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ
МӘСЕЛелЕРІ**

Радиоактивті қалдықтар (РАҚ) – аталмыш материалдармен тікелей жұмыс жасайтын жасақтаушылардың, операторлардың және заң шығарушылардың үнемі назарында болуы тиіс атомдық энергетика элементі. Радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасау атом саласының өзекті мәселесі саналады. Сол себепті аталмыш үдерістің заңнамалық қамтамасыз етілуіне максималды көңіл бөлу қажет.

Бүгінгі күні ғылым саласының түрлі облыстарының, оның ішінде заң саласының да мамандарының көбін қоршаған ортаны қорғау аясындағы жағдайдың күйі алаңдатады. Ғалымдардың, практиктердің және жұртшылықтың ерекше қауіптерін қауіпті қалдықтарды, бірінші кезекте радиоактивті қалдықтарды жинау мәселелері тудырады; олармен қауіпсіз жұмыс жасауды қамтамасыз ету бойынша әлсіз жасақтама және жүзеге асыру шаралары; қоршаған ортаны сақтау және жақсарту, қолайлы-қоршаған ортаға қатысты әркімнің конституциялық бекітілген құқығын қамтамасыз етуден экономикалық, көбіне мезеттік қызығушылықтардың басым түсуі; атомдық өнеркәсіп қызметкерлерінің арасында орындаушылық тәртіптің төмендеуі; радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасаудағы жемқорлықтың күшеюі және т.б. Бұл тізімнің арасында уақытша технологиялық сақтау мен өндеуге мемлекет шекарасына ядролық реактордың жылу бөлетін құрамаларын әкелу мәселесі өзекті болып тұр.

Осыған байланысты заңнамалық, сонымен қатар практикалық талдау мен шешімді қажет ететін көптеген құқықтық, ұйымдастырушылық-құқықтық және экономикалық-құқықтық мәселелер туындайды.

Атомдық және экологиялық құқық нормаларының ХХ ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басындағы дамуы барлық деңгейлерде – халықаралық, аймақтық, ұлттық және оның ішінде Қазақстандағы деңгейлерде де айтарлықтай қарқынды жүрде.

Біздің мемлекетте атомдық энергияны пайдалану және тұрғындардың радиациялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, радионуклидтермен ластанған шекараларды оңалту бойынша арнайы бағдарламаларды жүзеге асыру облысындағы қатынастарды реттейтін арнайы заңдардың қатары қабылданды.

Алайда радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасау мәселесі тек көптің бірі ғана ретінде қозғалады. Экологиялық заңнамалардың көптеген актілерінде қоршаған ортаның қандай да бір құрамдастарын (су, орман және т.б.) ғана немесе адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатындағы радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасауға қатысты талаптарды орнататын бөлек нормалар ғана бар. Осылайша, радиоактивті қалдықтармен жұмыс жасауға қатысты мәселелерді Қазақстан Республикасының аталмыш саладағы заңнамаларынан бөлек, шетел мемлекеттерінің тәжірибесін (Финляндия, Франция және АҚШ мысалында) талдай отырып, құқықтық негізде қарастыру өзекті саналады.

Радиоактивті қалдықтар. Жалпы түрде олар «ядролық реакторлардың жұмысы кезінде және қатерсіздендіру тыңғылықты көмуді қажет ететін радиоактивті изотоптарды пайдалану мен олардың өндірісі кезінде түзілетін, пайдаланылатын радиоактивті заттектер» ретінде анықталады [1]. Аталмыш анықтамада екпін радиоактивті қалдықтардың түзілу көздері мен олардың түзілу салдарына түсірілген, алайда шектес түсініктерден ерекшелігі түсіндірілмейді.

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі «Атом энергиясын пайдалану туралы» №93-І Заңының 1-бабына сәйкес, радиоактивті қалдықтар – мөлшері мен құрамы нормативтік құқықтық актілермен реттелген мәннен асып түсетін радиоактивті заттардан тұратын, шаруашылық қызмет нәтижесінде пайда болған және одан әрі пайдалануға жатпайтын кез келген агрегаттық күйдегі материалдар мен заттар[2]. Бұл жерде аталмыш түсінік оның құрамдастырына сілтеме жасау және кейінгі тағдырына негативті нұсқау арқылы түсіндіріледі. Сондай-ақ аталған материал және заттардың бастапқы мақсаттарда тікелей белгілеуі бойынша пайдаланудың мүмкін еместілігі анық болады. Кепілдік облысындағы МАГАТЭ Глоссарийінің алдыңғы басылымына сілтеме жасауға болады, оған сәйкес: «қалдықтар – қалыпқа келуді тиімді жүргізуге мүмкіндік бермейтін шоғырлануда немесе химиялық үлгілерде болатын және лықсымаға арналған ядролық материал»[3].

А.И. Константинов радиоактивті қалдықтардың атомдық бекеттердің шексіз «жанана өнімдеріне» жататындығына нұсқайды және осы терминнің мазмұнын халықаралық құжаттарға сілтеме жасай отырып ашады: «Радиоактивті қалдықтар ретінде кейінгі пайдалануға жарамайтын, радионуклид (радиоактивті химиялық эле-

менттер) немесе күзіретті органдармен бекітілген мәндерден асатын шоғырлану немесе белсенділік деңгейлерімен ласталған кез келген материалдар қарастырылады» [4]. Сонымен қатар радиоактивті қалдықтардың қауіпсіздігі, «жасырын» үлгіде болса да енгізілгендігі маңызды. Себебі әңгіме адам денсаулығы мен қоршаған орта қауіпсіздігі үшін талаптарға қатысты бекітілетін шоғырлану және белсенділік деңгейіне қатысты болып отыр.

Аталған түсінікке жақыны ретінде «адамның радиоактивтілікті пайдалану үдерісінде түзілетін, кейінгі қолданылуын таппайтын барлық радиоактивті және бұзылған материалдар» секілді радиоактивті қалдықтар анықтамасын келтіруге болады [5].

Әдебиеттерде және заңнамаларда радиоактивті қалдықтардың қандай да бір топтары көрініс табатын қағидаттардың қатаң құрамы жасақталған.

Осылайша, оларды алдағы уақытта пайдалану мүмкіндігіне қатысты шынайылық қағидаты негізінде екі топ ерекшеленеді:

а) бүгінгі таңда қандай да бір жолмен пайдалануға немесе өңдеуге келетін радиоактивті қалдықтар;

б) жасақталып, технологиямен пайдаланылуы керек бүгінгі таңдағы ғылыми білімдердің шектеулеріне байланысты әрі қарай пайдалануға келмейтін радиоактивті қалдықтар, олардың құрамына кіретін ядролық материалдар мен радиоактивті заттар.

Физикалық жағдайына қарай радиоактивті қалдықтар төмендегіше бөлінеді:

а) сұйық радиоактивті қалдықтар;

б) қатты радиоактивті қалдықтар.

Бұдан бөлек, атомдық және экологиялық құқықтың қатарында радон газының бөлінуі жолымен радиоактивті қалдықтардың газ тәріздес түрлерінің болу мүмкіндігі ескеріледі.

Сұйық радиоактивті қалдықтарға бейорганикалық заттар ерітінділері (өңдеуші фильтр материалдар және т.б.), сонымен қатар органикалық ерітінділер мен қосылыстар (майлар, ерітінділер және шығу тегі органикалық болып келетін өзге де заттар).

Қатты радиоактивті қалдықтарға радиоактивті заттардан тұратын (және/немесе ядролық материалдар) бұйымдар, материалдар, металдар жатады. Мұндайда сәулелену қуатына қарай қатты радиоактивті қалдықтардың өз кезегінде үш топқа бөлінетіндігін есепке алған жөн.

Радиоактивті қалдықтардың жағдайы 1997 жылғы пайдаланылған жанармайға қатыс-

ты қауіпсіздік жөніндегі және радиоактивті қалдықтармен пайдалану қауіпсіздігі жөніндегі Біріктірілген конвенцияда берілген термин анықтамасына сәйкес қарастырылады. Бұл жерде радиоактивті қалдықтар тағы да пайдалану қарастырылмайтын газ тәріздес, сұйық немесе қатты күйіндегі радиоактивті материал ретінде түсініледі.

Экологиялық құқық мәселелері жөніндегі әдебиеттерде әдетте «Атом энергиясын пайдалану» туралы Республикалық заңда жасакталған радиоактивті қалдықтардың заңды анықтамасы көрініс табады [2]. Осылайша, «Экология» атты заңды энциклопедиялық сөздік авторлары радиоактивті қалдықтар туралы – келесі ретте пайдаланылуы қарастырылмайтын ядролы материалдар мен радиоактивті заттар ретінде түсініледі [6]. О.Л. Дубовик радиоактивті қалдықтарды радиоактивті заттардың қатарына қосып, олардың анықтамасын кез келген агрегаттық күйдегі ядролы материалдар мен радиоактивті заттар, сонымен қатар келесі ретте пайдаланылуы қарастырылмайтын және құрамындағы радионуклидтер мөлшері нормативтік актілермен қабылданған деңгейлерден асып түсетін материалдар, бұйымдар, құрылғылар, биологиялық негізде туындаған нысандар деп түсіндіреді [7].

Радиоактивті қалдықтармен (осы немесе өзге де қалдықтарға) жұмыс істеу ережелерін бұзу үшін тартылатын қылмыстық жауапкершілік мәселесін талдай келе, О.Л. Дубовик былай деп жазады: «Бұл ұғым экологиялық мәнде болып, қылмыстық-құқықтық қатынаудың технологиялық жағын қалыптастырып, өзіне аса маңызды қылмыстық-құқық нормаларында қолданылатын негізді құрайды. Экологиялық-технологиялық ұғымда нақты қылмыстың қатынау негізі арқылы өзіне қалдықтар мен заттардың нақты категориясынан құралған қызметті қосып, оның жиынтығына қаптауды, маркирлеуді және басқа да операцияларды алады. Мысалы, инвентаризациялау, сол сияқты оны қолдау, зиянсыздандыру, яғни, сақтау, орналастыру, орнын ауыстыру, қайта өңдеу, жою» [8].

Ол бұдан ары былай нақтылайды: «Экологиялық қауіпті заттар мен қалдықтарға қатынау көп түрлі технологиялық анықталған үрдісті ұсынып, әр түрлі арнайы қызметтегі қадам мен операцияларды қосып, экологиялық нормативтер мен талаптарды қамтамасыз етеді. Сол сияқты экологиялық қауіпті заттар мен қалдықтарға қатынау өзіне экологиялық нейтральді үрдіс

қатарын қосатыны сөзсіз. Дегенмен, нақты жағдайда «жұмыс істеу» түсінігі экономикалық, маркетингтік немесе көліктік тасымалдауды айқындайтын тасымалдау ағынын көрсетпей, экологиялық мәндегі операциялар мен үрдістерді сипаттайды» [9].

Мамандар арасында қазіргі жағдайда қаржыландыру көлемін анықтау кезінде радиоактивті қалдықтармен жұмыс бағдарламасының ұзақ мерзімді және шынайы жоспарын дайындау қажет екендігі, сонымен қатар радиоактивті қалдықтармен және өңделген ядролық отындармен жұмысты басқарудың мемлекеттік жүйесін құру және қалыпты жұмыс істеуі концепциясы жасакталуы керек екендігі күмән тудырмайды. Бұл жоспарлар мен концепция радиоактивті қалдықтар мәселесінің ядролық отындық циклдың барлық сатысымен өзара байланысын, сонымен бірге өткеннің, қазіргінің және болашақтың мәселелерін ескеруі керек. Қазақстан Республикасында радиоактивті қалдықтармен жұмыстың арнайы Концепциясын дайындау кезінде радиоактивті қалдықтармен және өңделген ядролық отындармен жұмыс саласындағы бұрыннан белгілі шешімдер, республикалық және ведомстволық деңгейдегі барлық жобалар мен мақсатты бағдарламалар ескеріліп, талдануы және максималды қолданылуы керек [10].

РАҚ жұмыс істеу біздің қоғамның маңызды мәселесі болып табылады. Қазіргі уақытта өңделген ядролық отындармен жұмыс істеу кешенді басқару мәселесі қарама-қайшылықты шешілуде. Ол келесі салдарға әкеліп соғуда:

а) заңдық норма шығармашылықтың қарқынды дамуына, бұның барлығы ҚР Президентінің бұйрықтар санынан, ҚР Үкіметінің қаулылары мен жарғыларынан, Қазақстанның ведомстволық актілерінің санынан көрінеді, яғни радиоактивті қалдықтармен жұмыс істеу саласындағы, жалпы атомдық энергетика мен радиациялық қауіпсіздік саласындағы құқықтық алғышарттар төменгі заңдық күшке ие дегенді білдіреді;

б) «Радиоактивті қалдықтармен қауіпсіз жұмыс істеу туралы» арнайы Республикалық заңның болмауынан қазақстандық заңнамада маңызды кемістіктің туындауына;

в) ядролық және радиациялық қауіпсіздік туралы федералды, аймақтық және ведомстволық мақсатты бағдарламаларда радиоактивті қалдықтармен жұмыс істеу мәселесінің шешімдерін толық қамтымауына және жоспарланған шаралар мен әрекеттердің келісілмегендігіне;

г) өңделген ядролық отыннан басқа, радиоактивті қалдықтардың басқа түрімен жұмыс істеу саласындағы міндеттерді орындауда құқықтық шығармашылық субъектілерін ескермеуге, яғни медициналық, ғылыми-зерттеу және т.б.

Әдебиеттер

- 1 Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – С. 232.
- 2 «Қазақстан Республикасының атом энергиясын пайдалану туралы заңы», 14 сәуір 1997 ж.
- 3 <http://www.un.org>.
- 4 Константинов А.И. Ядерная энергетика и правовая охрана природы в России. – М.: Международный социально-экологический союз, 2001. – 7 с.
- 5 Окружающая среда: энциклопедический словарь-справочник: В 2-х т. – М.: Прогресс, 1999. – Т. 2. – 382 с.
- 6 Экология: юридический энциклопедический словарь /под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Норма, 2000. – 339 с.
- 7 Дубовик О.Л. Экологическое право: учеб. пособие. – М.: Проспект, 2003. – 415-416 с.
- 8 Гирусов Э.В. Правовые и политические проблемы захоронения радиоактивных отходов // Экологическое право. – 2003. – № 6. – 29-31 с.
- 9 Дубовик О.Л. Проблематика и методология эколога-правовых исследований // Экологическое право. – 2004. – №6. – 78-80 с.
- 10 <http://nurotan.kz/ru/news/3806>

References

- 1 Rejmers N.F. Prirodopol'zovanie: slovar'-spravochnik. – M.: Mysl', 1990. – S. 232.
- 2 «Kazakstan Respublikasynyn atom jenergijasyn pajdalanu turaly zany», 14 sauir 1997 zh.
- 3 <http://www.un.org>.
- 4 Konstantinov A.I. Jadernaja jenergetika i pravovaja ohrana prirody v Rossii. – M.: Mezhdunarodnyj social'no-jekologicheskij sojuz, 2001. – 7 s.
- 5 Okruzhajushhaja sreda: jenciklopedicheskij slovar'-spravochnik: D 2 t. – M.: Progress, 1999. – T. 2. – 382 s.
- 6 Jekologija: juridicheskij jenciklopedicheskij slovar' /pod red. S.A. Bogoljubova. – M.: Norma, 2000. – 339 s.
- 7 Dubovik O.L. Jekologicheskoe pravo: ucheb. posobie. – M.: Prospekt, 2003. – 415-416 s.
- 8 Girusov Je.V. Pravovye i politicheskie problemy zahoroneniya radioaktivnyh othodov // Jekologicheskoe pravo. – 2003. – №6. – 29-31 s.
- 9 Dubovik O.L. Problematika i metodologija jekologo-pravovyh issledovanij // Jekologicheskoe pravo. – 2004. – №6. – 78-80 s.
- 10 <http://nurotan.kz/ru/news/3806>